

Василь ФУТАЛА

ПОЛЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЛЕГАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У II РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

Національне питання було одним із найскладніших у внутрішній політиці II Речі Посполитої. Понад 30% її мешканців становили неполяки, з яких половина – українці. Відносно демократичний устрій відродженої Польської держави наклав свій відбиток на форми і механізми вияву українських політичних інтересів, які віддавна привертають увагу істориків, у т.ч. й зарубіжних. Тому сьогодні, в умовах поглиблення міждержавних взаємин, важливо вивчити ступінь дослідження польськими вченими місця і ролі українських легальних політичних партій у II Речі Посполитій, розкрити концептуальні основи конкретно-історичних студій. Саме у цьому й полягає мета цієї статті. Необхідність такої роботи зумовлена також тим, що означена проблема майже не висвітлена в історіографічному аспекті. Довідково-бібліографічного змісту статті Є.Коко¹, Р.Тожецького² та В.Менджецького³ лише частково заповнюють цю прогалину.

Перші спроби дати загальну оцінку західноукраїнського політикуму були зроблені польськими істориками і публіцистами у міжвоєнні роки. За приклад можуть слугувати праці А.Белціковської⁴, в яких містяться короткі відомості про партії та клуби у польському парламенті. Автор охарактеризувала 12 західноукраїнських партій, у т.ч. дві москвофільського спрямування. Ще й сьогодні польські дослідники послуговуються статистичними даними про результати виборів до парламенту в 1922 і 1928 рр. та загальними характеристиками послів сейму і senatorів першої та другої каденцій, підготовлені Т. і В.Жепецькими⁵.

Варто зазначити, що пошукову роботу вчених стимулював Відділ національностей Міністерства внутрішніх справ Польщі. Під егідою цього відомства виходили праці, присвячені національним питанням, у т.ч. й українській проблематиці. Так, М.Фелінський (псевдонім Р.Ружицького) в одній із публікацій подав історико-соціологічну характеристику українського політичного спектру⁶. Автор поділив легальні партії на три групи: праві, центристські і ліві. Праві сили, на його думку, групувалися в Українській католицькій організації (УКО), а з 1930 р. в Українській католицькій народній партії (УКНП). Центр українських сил становили Українська народно-трудова партія (УНТП) та її спадкоємець Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Українську лівіцю представляли Українська соціалістично-радикальна (УСРП) та Українська соціал-демократична (УСДП) партії. В основу типологізації партій Фелінський поклав два принципи: політична орієнтація і ставлення до національного питання. Дослідник цілком слушно зазначив, що УНДО мало загальнонародний характер, а головною його

опорою були інтелігенція, міщанство і греко-католицьке духовенство⁷. Автор вказав і на проблеми організаційно-політичного становлення Об'єднання, пов'язані з наявністю у ньому угруповань, які поборювали одне одного. Відповідно до принципу т.зв. "орієнтації", він виділив три політичні напрями в УНДО: правицю з орієнтацією на Польщу, центр з орієнтацією на власні сили і лівицю з орієнтацією на УСРР⁸. Однак дослідник не догледів четверту групу – національно-радикальне крило, що вийшло з колишньої націоналістичної Української партії національної роботи і гуртувалося навколо газети "Новий час". Її лідер Д.Паліїв був одночасно одним з активних діячів Української військової організації (УВО). Прихильники цієї течії вважали себе українськими націоналістами, а УНДО розглядали як легальну загальнонародну національну партію з радикальною тактикою боротьби, в основі якої є політична платформа опори на власні сили.

Запропонована М.Фелінським класифікація українських політичних партій знайшла застосування у колективній праці, на титул якої винесено фіктивне прізвище одного з авторів – З.Урбанський. Дослідники віднесли до політичного центру й Волинське українське об'єднання (ВУО)⁹, що, безперечно, відповідало ідеології і практиці цієї регіональної партії. У книзі зроблено спробу показати розстановку українських партійно-політичних сил. Спираючись на результати парламентських виборів, автори дійшли таких висновків: наприкінці 1920-х рр. УНДО посідало провідні позиції в українському суспільстві; услід за ним ішли (хоча й з великим відривом) радянофільські Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання ("Сельроб") і Українська партія праці (УПП); вибори 1930 р. показали "повний спад впливу радянофільства"¹⁰.

Не можна оминати увагою праці польських публіцистів, які входили до групи "Польсько-українського бюлетеня". Так, наприклад, О.Бохенський засуджував політику асиміляції українців, прихильно ставився до поміркованого курсу УНДО¹¹. Аналізуючи політичну структуру західних українців, автор зауважив, що ця партія "тримає політичну і моральну гегемонію над українським суспільством..., стоїть на платформі незалежної соборної України"¹². Звісно, що "гегемонія" звучить тут як перебільшення, бо після невдалої спроби "нормалізації" 1935 р. авторитет УНДО сильно похитнувся, натомість зріс вплив партії радикальних націоналістів. Проблеми українсько-польських стосунків торкалися у своїх публіцистичних працях Л.Василевський, Т.Голувко, С.Лось, В.Бончковський та ін.

Загалом для праць польських дослідників міжвоєнної доби ХХ ст. характерна фрагментарність у висвітленні діяльності українських політичних партій. Тим не менше, їхні роботи стали підґрунтям для досліджень наступних поколінь істориків.

У Польській Народній Республіці від середини 1940-х до кінця 1960-х рр. історія українських легальних партій не вивчалася. Дослідники лише частково порушували питання, пов'язані з діяльністю КПЗУ та ОУН. Тобто можна ствердити, що у цей час, порівняно з попереднім історіографічним періодом, українстика перебувала у стані стагнації. Якісні зміни наступили у 70–80-х рр. ХХ ст. Тоді у польській історіографії відбулася переоцінка національної політики II Речі Посполитої. Примітно, що праці польських учених, на відміну від досліджень їхніх радянських колег, відзначилися багатшою джерельною базою та нестан-

дартними оцінками-висновками. Наприклад, твердження А.Хойновського, що “в національній політиці СРСР від 1929 р. запанував централістський курс”¹³ було немислиме в радянській історичній науці. Історики менш-більш зважено, без зайвих емоцій, не забуваючи при цьому про класово-партійні та національні інтереси, аналізували політику Польської держави щодо українців, процес становлення і розвитку українських політичних середовищ.

Такого роду праці вийшли з-під пера М.Папежинської-Турек. У монографії 1979 р. вона зацентрувала увагу на чинники, що поставили українське питання на перше місце у національній політиці урядів II Речі Посполитої (чисельність українського населення, рівень його національної свідомості, схрещення різних расій щодо розв’язання питання приналежності Західної України, наростання в українському суспільстві політичних, господарських і навіть релігійних суперечностей тощо)¹⁴. Розстановку партійно-політичних сил розглянуто за усталеною вже схемою. Автор без жодних застережень констатувала, що домінуючу роль в українському суспільстві відігравали партії “буржуазно-націоналістичного характеру”¹⁵. Вони разом з лівими силами формували “український національний рух”. Це важливо підкреслити з огляду на те, що радянські історики показували діяльність українських національних партій тільки в ракурсі їх ідейно-політичного краху і тактики щодо них КПЗУ.

М.Папежинська-Турек найбільше уваги приділила політиці УНДО. Аргументованим є висновок, що під впливом цієї партії перебували майже всі культурно-освітні товариства та кооперативні інституції, а “в стосунках з представниками інших національних меншин у Польщі УНДО виступило як загальнонаціональна репрезентація української суспільності”¹⁶. Однак хибним є твердження авторки, що під впливом націонал-демократів перебувала також УВО¹⁷. Тут можна вести мову лише про тісні контакти С.Коновальця з окремими діячами партії чи про Д.Паліва, який одночасно належав до двох політичних середовищ.

У полі зору А.Хойновського перебував українсько-польський діалог. Як правильно зауважив історик, еволюцію політичного курсу українського політикуму започаткував 1930 рік. Однак для порозуміння у 1931 р. ще бракувало “сприятливого клімату”¹⁸. Лише після чергового загострення українсько-польських стосунків у 1934 р. УНДО активізувало нормалізаційну політику. Цьому сприяли також вихід із партії групи Д.Паліва і прагнення Об’єднання виступати у ролі єдиного представника українського народу¹⁹. Не втратили свого значення зроблені Хойновським оцінки волинського експерименту воеводи Г.Юзевського, а відтак і діяльності Волинського українського об’єднання. На переконання дослідника, партія не зуміла охопити своїми впливами широкі верстви населення через сильний вплив інших політичних сил (“Сельроб”), малу особисту популярність керівників ВУО, загальне важке економічне становище сільського населення воеводства і незначні успіхи на ниві боротьби за українське шкільництво. “Окрім видимості пружності й активності, – резюмував Хойновський, – ВУО залишалося організацією у значенні скоріше моральному, ніж реальному”²⁰.

Вивчаючи історію КПЗУ, дослідники приділили увагу легальному “Сельробу”, який посідав провідні позиції в українському русі, особливо на Волині. Я.Радзейовський показав процес становлення прокомуністичної організації, зо-

крема ідейної еволюції її попередників. Автор наголосив, що вододілом між партією галицьких москвофілів “Народна воля” та “Селянським союзом” було українське питання. Якщо перша надавала національній справі другорядну, службову роль, то друга висувала її на перший план і ніколи не позиціонувала себе як інтернаціональна партія. Діячі “Сельзоюзу” вважали, що сувора централізація комуністичного руху означала відтягування політиків від українського питання²¹. Радзейовський навів цікаві статистичні дані, яких уникали радянські історики: на парламентських виборах 1928 р. за “Сельроб-правицю” проголосувало 44,5% виборців Волині, а за “Сельроб-лівицю” – 1,9%; разом на Західній Україні відповідно – 12,9 і 6,4%²².

Підсумком вивчення суспільно-політичного життя західних українців у 1920-х рр. можна вважати монографію Р.Тожецького, що побачила світ наприкінці 1980-х рр. Історик узагальнив доробок своїх попередників, опрацював багато архівних фондів, використав праці дослідників української діаспори. Книга приваблює не тільки нововіднайденими історичними фактами, а й авторськими розмірковуваннями. Наприклад, дослідник констатував, що три провідні партії – УНДО, УСРП і УСДП – “володіли складом найбільш кваліфікованих фахівців і діячів”²³; УНДО не було типовою партією, а “свого роду національним фронтом, який об’єднував прихильників і виборців”²⁴; угодовці, на його думку, “не були ні ренегатами, ні зрадниками національної справи, а людьми, які бачили користь від налагодження гармонійного співжиття в конкретній ситуації; не зріклися своєї українськості і головної мети – незалежності, але не бачили умов реалізації цих прагнень”²⁵. Водночас викликає подив твердження, що Незалежна група УНТП складалася з “людей, які мали на увазі головню власні інтереси, а не ідеї”²⁶. Р.Тожецький, як і М.Папезинська-Турек, навіював читачеві думку, що українське питання у міжвоєнній Польщі не мало шансів бути розв’язаним у формі територіальної автономії через те, що не було умов для федералізації країни. Крім того, на заваді стояли менталітет поляків та історична традиція²⁷.

Цієї теми частково торкалися І.Вершлер, Т.Пйотркевіч, Є.Томашевський, В.Менджецький та ін.

У демократичній Польщі зростає зацікавленість учених вивченням польсько-українських стосунків у першій половині ХХ ст. Аналізована проблема частково знайшла відображення в узагальнювальних виданнях²⁸. Проте найбільш характерною рисою сучасної польської україністики є розвиток фахових досліджень. Зокрема, завдяки багаторічній творчій праці Р.Томчика вперше створено цілісну картину генези та розвитку УНДО. Її виникнення у 1925 р. автор розцінив як найважливішу подію в легальному політичному житті українського суспільства Східної Галичини²⁹. Ретельно проаналізувавши рішення Народних з’їздів та керівних органів партії, історик простежив еволюцію її політичної тактики, а також перипетії внутріпартійного протиборства. Цінність праці полягає і в тому, що в ній показано діяльність націонал-демократів (зазвичай організаційно-політичну) не тільки на теренах Східної Галичини, а й поза її межами, визначено рівень впливів УНДО серед українського населення Західної України у порівнянні з іншими політичними силами. Викликають зацікавлення ті розділи монографії, у яких ідеться про політичну практику Об’єднання у друге міжвоєнне десятиліття. На переконання дослідника, “непопулярна” тактика УНДО щодо Польщі у 1930-х рр.

“впливала з реальної оцінки політичної ситуації, а також із визнаної за репресивну національної політики польських властей”³⁰.

Має право на існування запропонована автором періодизація історії УНДО. В її основу покладено важливі події в польсько-українських стосунках, які мали вплив на зміну тактики партії. Однак такий підхід не сприяв повною мірою відтворенню процесу внутрішнього розвитку Об'єднання. Р.Томчик не висвітлив діяльність УНДО в громадських та кооперативних організаціях, не відшукав ілюстративно-фактологічного матеріалу про роботу первинних партійних ланок. Традиційним є трактування діяльності українських послів і сенаторів на міжнародній арені, а саме, як “елемент виразно антипольської... пропагандистської акції партії, яка підтримувала ревізійні прагнення в Європі”³¹. Автор інколи беззастережно поділяє аналітичні оцінки, зроблені працівниками Відділу національностей МВС Польщі. Так, характеризуючи рішення III Народного з'їзду УНДО, він констатує, що усунення від керівництва партії угодовців означало посилення радикально-націоналістичної течії на чолі з Д. Паліївим³². Насправді тут треба вести мову про зміцнення позицій тих діячів, які орієнтувалися на власні національні сили. Символом політики невизнання Польщі був і голова партії Д.Левицький.

Предметом підвищеної дослідницької уваги стало Волинське українське об'єднання. Монографія З.Запоровського розкриває широке коло питань, пов'язаних з історією цієї регіональної партії: передумови виникнення, організаційна структура, ідеологія, культурно-освітня і парламентська діяльність, ставлення до церкви тощо. Автор, на відміну від А. Хойновського, вважає, що ВУО було “найбільшою формацією національних меншин, яка реалізувала позитивну програму, корисну як для держави, так і для власного суспільства”³³. Апогей організаційного розвитку Об'єднання припав на 1935–1937 рр. Саме тоді воно стало найсильнішим угрупованням на Волині³⁴. Причинами популярності ВУО, на думку вченого, були підтримка її польською владою, заборона прокомуністичних організацій та висунення програми “органічної праці”³⁵. Однак автор не згадав іншого чинника – заходів волинського воєводи Г. Юзевського щодо зміцнення “сокальського кордону”.

З. Запоровський уперше поставив питання про кінцеву мету ВУО і дав на нього відповідь: “Велика, незалежна, соборна Україна”³⁶. Такий надто ризикований висновок зроблено на підставі публікації в “Українській ниві” за 1930 р. (автора і назви статті не вказано). Відомо, що у програмних документах ВУО положення про соборну Україну не було. До того ж, уся статутна діяльність Об'єднання не віщувала кардинального розв'язання українського питання в Польщі. Сумнівними є й інші тези автора. Так, він висунув гіпотезу, що П. Певний був усунутий від керівництва партії у 1936 р. через радикалізацію його політичної позиції (прагнув налагодити співпрацю з Українською парламентською репрезентацією)³⁷. Проте в історичній літературі усталився погляд, що причиною недовіри голови ВУО було його надмірне угодовство щодо влади. Абсолютно бездоказовим є твердження, що “ВУО змінило стереотип пана-поляка на пана-українця з Галичини”³⁸.

Історики ПНР не написали узагальнювальних праць про діяльність Української парламентської репрезентації (УПР). Лише у 1990-ті рр. З. Запоровський, В. Менджецький, Ч. Бжоза та ін. спробували зрушити з місця важливу наукову проблему³⁹. Вельми втішно, що вона вивчається й на монографічному рівні. Так,

М.Шуміло розглянув політичні передумови створення, генезу та організаційну структуру УПР у 1928–1939 рр., окреслив її роль у діяльності УНДО, створив збірний портрет українських послів і сенаторів, показав еволюцію політики УПР щодо уряду і Польської держави тощо. У підсумку дослідник дійшов висновку, що Українська парламентська репрезентація, будучи найсильнішим клубом національних меншин у законодавчих палатах II Речі Посполитої, мала значний вплив на відносини між урядом та українським суспільством, а відтак і на становище українського населення в Польщі⁴⁰.

У польській історичній науці поволі торує собі дорогу українська біографістика. До нечисленних праць такого жанру історіописання належить монографія М.Шуміло, присвячена постаті першого голови Української парламентської репрезентації, громадського і політичного діяча на Холмщині і Підляшші А.Васиньчука (Васильчука)⁴¹. Автор сфокусував увагу на висвітленні його парламентської діяльності, а також характеристиці політичних поглядів та концепцій розв'язання українського питання в Польщі. А.Васиньчук постав як поміркований діяч, який відкидав усілякий радикалізм, був прихильником орієнтації на Польщу і все своє свідоме життя присвятив двом ідеям: незалежної України і польсько-українського порозуміння.

Отже, аналізована проблема пройшла у своєму розвитку три етапи. Для праць польських дослідників 1920–1930-х рр. був характерний фрагментарно-фактологічний підхід до висвітлення діяльності українських легальних партій. У період існування ПНР українське питання розглядалося у контексті національної політики урядів II Речі Посполитої. Роботи істориків 1970–1980-х рр. відзначалися багатством фактологічного матеріалу, значним рівнем аналітики та об'єктивності, а також меншою, порівняно з радянськими дослідженнями, заангажованістю комуністичними доктринами. Водночас українська проблематика висвітлювалася з польськоцентристських позицій. Ці традиції наукового пошуку не втратили свого значення і на сучасному етапі (від 1989 р. до тепер) розвитку польської україністики.

Наявні історіографічні джерела засвідчують, що порівняно добре вивчена діяльність центристських УНДО та ВУО. Зроблені перші кроки у дослідженні персоналій. Водночас надто побіжно висвітлена історія УСРП, УСДП та “Сельробу”, а про партії консервативного спрямування є лише окремі згадки. У майбутньому польським дослідникам варто було б більшою мірою використовувати архівні фонди України, а також праці українських істориків. Існує нагальна потреба усталити термінологію. Наприклад, якщо визвольні змагання західних українців, очолювані легальним політичним табором, історики ПНР окреслювали терміном “український національний рух” (“ukraiński ruch narodowy”), то тепер поряд з ним уживаються (щоправда, рідше) інші дефініції, як от: “національний сепаратизм” чи “ruch narodowo-nacjonalistyczny”. Сучасний стан українсько-польських відносин вселяє надію на кооперацію зусиль учених двох країн у вивченні дотичних проблем історичної минувшини.

¹ Koko E. Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918–1939 w historiografii wydawanej w Polsce po 1945 r. // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. – 1994. – Z. 2. – S. 105–113.

² Torzecki R. Na temat historiografii stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918–1956 // *Dzieje Najnowsze*. – 1998. – № 3. – S. 103–111.

³ Mędrzecki W. Druga Rzeczpospolita w historiografii polskiej po 1989 roku // *Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku*. – Kraków, 2000. – S. 11–20.

- ⁴ *Belcikowska A.* Stronnictwa i związki polityczne w Polsce. – Warszawa, 1925; *Йі ж.* Partie polityczne i związki zawodowe w Polsce wobec wyborów do Sejmu i Senatu w 1935 r. – Warszawa, 1935.
- ⁵ *Rzepeccy T. i W.* Sejm i Senat 1922–1927. – Poznań, 1923; *Йх же.* Sejm i Senat 1928–1933. – Poznań, 1928.
- ⁶ *Feliński M.* Ukraińcy w Polsce odrodzonej. – Warszawa, 1931. – S. 52–137.
- ⁷ *Ibid.* – S. 56.
- ⁸ *Ibid.* – S. 54–55.
- ⁹ *Urbański Z.* Mniejszości narodowe w Polsce. – Warszawa, 1932. – S. 43.
- ¹⁰ *Ibid.* – S. 33–38.
- ¹¹ *Bocheński A., Łoś S., Bączkowski W.* Problem polsko-ukraiński w ziemi czerwieńskij. – Warszawa, 1938. – S. 17–20.
- ¹² *Ibid.* – S. 82.
- ¹³ *Chojnowski A.* Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. – Wrocław, 1979. – S. 173.
- ¹⁴ *Papierzyńska-Turek M.* Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926. – Kraków, 1979. – S. 5.
- ¹⁵ *Ibid.* – S. 54.
- ¹⁶ *Ibid.* – S. 58–59.
- ¹⁷ *Ibid.* – S. 58.
- ¹⁸ *Chojnowski A.* Koncepcje... – S. 173–176.
- ¹⁹ *Ibid.* – S. 203–204.
- ²⁰ *Ibid.* – S. 178–179.
- ²¹ *Radzejowski J.* Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy 1919–1929. Węzłowe problemy ideologiczne. – Kraków, 1976. – S. 108–121.
- ²² *Ibid.* – S. 224–225.
- ²³ *Torzecki R.* Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. – Kraków, 1989. – S. 247.
- ²⁴ *Ibid.* – S. 55.
- ²⁵ *Ibid.* – S. 56.
- ²⁶ *Ibid.* – S. 50.
- ²⁷ *Ibid.* – S. 49.
- ²⁸ *Olszanski T.* Zarys Historii Ukrainy w XX wieku. – Warszawa, 1990; *Chojnowski A.* Ukraina. – Warszawa, 1997; *Serczyk W.A.* Historia Ukrainy. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 2001; *Grünberg K., Sprengel B.* Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku. – Warszawa, 2005.
- ²⁹ *Tomczyk R.* Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne 1925–1939. – Szczecin, 2006. – S. 53.
- ³⁰ *Ibid.* – S. 304.
- ³¹ *Ibid.* – S. 96.
- ³² *Ibid.* – S. 114.
- ³³ *Zaporowski Z.* Wołyńskie Zjednoczenie Ukraińskie. – Lublin, 2000. – S. 157.
- ³⁴ *Ibid.* – S. 82.
- ³⁵ *Ibid.* – S. 85.
- ³⁶ *Ibid.* – S. 108.
- ³⁷ *Ibid.* – S. 87.
- ³⁸ *Ibid.* – S. 105.
- ³⁹ Див.: *Zaporowski Z.* Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Działalność posłów, parlamentarne koncepcje Józefa Piłsudskiego, mniejszości narodowe. – Lublin, 1992. – S. 120–158; *Його ж.* Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna Wołynia 1931–1939 // *Res Historica.* – 1998. – 4. – S. 79–97; *Mędrzecki W.* Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Drugiej Rzeczypospolitej // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze.* – 1996. – T. 3. – S. 220–234; *Brzoza Cz.* Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w II Rzeczypospolitej // *Krakówskie Zeszyty Ukrainoznawcze.* – 1992/1993. – T. 1/2. – S. 153–165.
- ⁴⁰ *Szumilo M.* Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939). – Lublin, 2007. – S. 291–295.
- ⁴¹ *Szumilo M.* Antoni Wasyńczuk (1885–1935). Ukraiński działacz narodowy i polityk. – Lublin, 2006.